

2014

Base sense base

Oriol Fontdevila
QUADERN

Base sense base. La commemoració com a espai d'insubmissió

Text publicat a *Quadern*. Una reflexió a l'entorn de les exposicions *nonuments* (MACBA, 2014) i *Arqueologia preventiva* (Fundació Joan Miró, 2014) i del treball de Lola Lasurt, Domènec, Sitesize i LaFundició

«No hi ha res més invisible al món que els monuments», va escriure Robert Musil. Talment com deixem de sentir un soroll incessant al cap d'una estona, els monuments tendeixen a fondre's amb el seu entorn. La nostra mirada pràcticament llisca per les seves superfícies quan són harmònics amb el paisatge, així com la consciència els oblidat si els valors que exalten estan en consonància amb el sistema polític concomitant. Així mateix, quan el sistema canvia, els monuments també desapareixen immediatament, ja que són el primer que s'enderroca o el que es retira dels espais públics. Podem dir que el monument roman, per tant, invisible per partida doble: tant quan es correspon amb l'ordre que l'eleva com quan hi resulta disfuncional. Tal com Musil va concloure la seva reflexió sobre el tema, «la majoria dels monuments fallen en el seu treball».

Monuments fallits

Lola Lasurt tracta sobre la condició fallida del monument. Un dels casos en què es basa la seva exposició *Doble autorització* a l'Espai 13 de la Fundació Joan Miró és el de l'escultura a Francesc Ferrer i Guàrdia, que es va aixecar a Brussel·les l'any 1911. Va ser per clamor popular i poc després de l'afusellament del pedagog, acusat d'haver fomentat la insurrecció de la Setmana Tràgica de Barcelona el 1909. L'artista ressegueix els canvis d'ubicació que l'escultura ha patit dins de la mateixa ciutat amb la publicació *Monument a Ferrer i Guàrdia - 23 fotos*, des de la seva instal·lació inicial rere l'absis de Santa Caterina fins a l'emplaçament que se li va conferir a mitjan dels anys vuitanta al campus de la ULB, la Universitat Lliure de Brussel·les.

A la doble projecció que centrava l'exposició es podia veure, per una banda, imatges de l'homenatge que cada 13 d'octubre es ret a Ferrer i Guàrdia, així com imatges d'actes festius amb què els estudiants entonen l'himne de la universitat al peu de l'estàtua. Aquestes manifestacions són la demostració fefaent que els estudiants de la ULB han transformat el monument en el seu símbol. A l'altra banda de la pantalla, però, es veuen imatges de la commemoració que simultàniament té lloc a Barcelona, la qual, en canvi, és solemne i estrictament institucional. El fet insòlit, però, és que ambdues commemoracions tenen lloc als peus del mateix monument: passats vuitanta anys de la mort del pedagog, l'alcalde Pasqual Maragall es va decidir a escoltar una antiga reivindicació de grups i intel·lectuals de diferent adscripció política i a dedicar una escultura a qui havia estat fundador de l'Escola Moderna, tot i la forta oposició que tingué al ple municipal. Va ser amb aquesta finalitat que Maragall va sol·licitar una còpia de la mateixa figura que ja hi havia a Brussel·les, la qual, consistent en un home jove de tors atlètic que aguanta una torxa, es va decidir ubicar a Montjuïc, a una porta d'accés a l'Anella Olímpica.

Així, amb el vídeo de Lasurt, veiem que el que a Brussel·les se celebra com una al·legoria a la raó i la llibertat —amb una escultura que equipara Ferrer i Guàrdia amb la figura d'un nou Prometeu per a la humanitat—, en el cas de Barcelona ha quedat apropiat com una diversió bàsicament per als turistes. Aquests, quan van de camí a l'estadi olímpic i passen per davant del monument, confonen la figura per un atleta dels Jocs del 92 i, enfilats a la plataforma on any rere any les institucions barcelonines fan una ofrena floral, procedeixen a imitar-lo i a fer-se fotos, tot elevat l'ampolla de 20cl d'aigua que aquests acostumen a portar, talment com si es tractés d'una torxa. Per tant, si tradicionalment s'atribuïa al monument la capacitat per conquerir un espai determinat i imposar-hi una memòria, amb el cas de Ferrer i Guàrdia es redescobreix el monument com un símptoma de l'oblit. Talment com Musil va considerar, les reaccions diametralment oposades que suscita a Brussel·les i a Barcelona demostren que el monument pot esdevenir un titella que resta subjecte a les connotacions que l'entorn li pot inocular.

Però el mateix Ferrer i Guàrdia probablement no s'enutjaria pel tracte irreverent que rep l'escultura a Barcelona. Mentre que la possibilitat de disposar d'una rèplica del monument es veia a finals dels anys vuitanta com «un acte de justícia i de normalització del país» per part d'alguns membres del consistori barceloní, Lasurt també recull amb la seva publicació l'extracte d'una columna que el mateix pedagog va publicar a *La Huelga General* l'any 1902, i on passava pel mateix sedàs «els enterraments fastuosos, les inauguracions de monuments, les col·locacions de primeres pedres, les processons», que considerava com a accions de propaganda que no tindrien una altra finalitat que «ofuscar al bobo del poble». Adoptar aquests tipus de commemoració solemne significava, per a Ferrer i Guàrdia, «caure en els mateixos defectes que els nostres enemics». Tot i que, efectivament, aquesta lliçó sembla que no l'haurien apres ni tan sols un segle més tard els mateixos que reivindiquen l'herència del pedagog.

Un dels moments xocants durant la preparació de *Doble autorització* va ser quan, juntament amb l'artista, vàrem assistir a les jornades «Transacció democràtica», que l'associació cultural El Lokal va organitzar a Can Batlló a finals d'octubre de 2013. En concret, a la taula rodona «Les iniciatives de reparació i recuperació de la memòria històrica des de la perspectiva dels moviments socials» varen parlar membres de diferents plataformes sobre la desafecció que les institucions públiques mostren actualment envers la recuperació de la memòria dels moviments socials llibertaris, així com la impunitat amb què perviuen els crims que es van practicar als membres de grups polítics i organitzacions anarquistes durant la Guerra Civil.

Es va parlar, així, de la necessitat de revisar les polítiques del Memorial Democràtic i d'articular un tribunal internacional, si bé, quan es tracta de fer present la memòria en espais públics, les solucions que semblaven plausibles per als ponents de les jornades eren o bé posar plaques commemoratives per senyalitzar carrers i places relacionats amb fets i personatges a recordar, o bé treure-les en els casos dels que s'haguessin d'oblidar. Pràcticament a ningú semblava importar-li que la placa commemorativa sigui un dispositiu procedent de l'Imperi romà, o potser ni tan sols s'era conscient que la intencionalitat amb què s'empra la placa és la d'imposar una memòria a l'espai públic i convertir-la en socialment hegemònica. Les paraules que va expressar Ferrer i Guàrdia fa més de cent anys sembla que no han servit per veure com el monument i la placa commemorativa són tipologies memorials absolutament contradictòries amb l'ideari llibertari i democràtic. I això ni tan sols quan és d'ell, que volem fer memòria.

Ara bé, per aquesta raó és que també ens preguntem: hi ha possibilitats d'alternativa? Trobaríem, entre les pràctiques artístiques i culturals de la nostra època, alguna possibilitat per introduir la memòria a l'espai públic d'un mode democràtic o d'un mode que, fins i tot, serveixi com a via per intensificar el procés de democràcia? O bé les úniques possibilitats que hi ha són introduir i retirar bibelots monumentals a la manera com els imperis han conreat l'oblit i la memòria? En el cas de *Doble autorització*, quan Lasurt subratlla la relació que es produeix entre l'escultura i els turistes, se suggereix la possibilitat que,

amb el malentès, el monument acabi per estar més d'acord amb l'ideari de Ferrer i Guàrdia que no pas quan assoleix la missió d'imposar una memòria i «ofuscar al bobo del poble». Ara bé, hi hauria la possibilitat d'alguna forma commemorativa o monumental que, sense requerir de l'accident, pugui fer emergir la història d'un mode productiu en relació amb la democràcia?

Una proposta de monument que recentment m'ha cridat l'atenció és la que ha presentat Domènec en el marc de l'exposició nonuments, al MACBA. Amb el títol *Monument enderrocat* es tracta d'una maqueta que mostra sols el pedestal del monument al general Prim que hi ha al parc de la Ciutadella de Barcelona. El 1939, en ple procés revolucionari, les Joventuts Llibertàries van enderrocar aquest monument, el qual seria reconstruït per les autoritats franquistes després de la guerra. La proposta que presenta Domènec és enderrocar novament l'escultura equestre del general, si bé no fer-ho com un acte iconoclasta en aquesta ocasió, sinó que amb el benentès que l'eliminació consistiria alhora en un acte de memòria envers el passat revolucionari. Deixar sols la base de l'escultura, buida, suposaria recuperar l'escultura en l'estat que va quedar durant la Guerra Civil i es monumentalitzaria, així, l'acció de les Joventuts Llibertàries.

Enfront de les controvèrsies sobre si retirar o no monuments connotats de feixisme o de totalitarisme de la via pública, la proposta de Domènec també té la virtut de situar-se en un punt entremig: mentre que en aquest cas se sostrauria al general Prim la possibilitat de reverència, l'acció també implica deixar constància de la seva memòria. El gest no repeteix pròpiament l'intent revolucionari de la tabula rasa, sinó que deixant dempeus el pedestal de l'estàtua equestre s'aconsegueix fer memòria tant d'un intent d'oblir com també es deixa el rastre d'allò que amb l'acció revolucionària es pretenia oblidar. Així mateix, el détournement que Domènec practica a l'escultura deixa també obert el pedestal a la incertesa, a «l'espai buit» que, tal com han suggerit pensadors com Claude Lefort, Ernesto Laclau o Chantal Mouffe, és quelcom distintiu de la democràcia. Una política pròpiament democràtica hauria de garantir, segons Mouffe, una «base sense base», és a dir, un espai institucional per al conflicte i per a la pluralitat, així com una disponibilitat permanent per a la negociació amb l'antagonisme. I, efectivament, la maqueta del Monument enderrocat, amb la base que s'allibera i es deixa disponible, pràcticament es pot llegir com una materialització d'aquest pensament. Però, ara bé, en quina mesura s'acceptaria que aquest prototip es portés a la pràctica? En quina mesura amb la possibilitat d'erigir el Monument enderrocat no es veuria contrariat també el tabú a la iconoclàstia que roman a la nostra societat?

Commemoracions insurgents

L'exposició *nonuments* alterna vint-i-tres propostes de monument amb un seguit d'entrevistes a l'entorn de la qüestió monumental. El seu objectiu és plantejar una reflexió «sobre com es pot incidir avui, des de les pràctiques de l'art, en els problemàtics vincles entre esdeveniment, commemoració, estètica i ciutat». Just al costat de la proposta de Domènec, trobem l'entrevista a Juan José Lahuerta, arquitecte i historiador de l'art que, efectivament, declara que el monument és una qüestió estrictament de poder: «El monument és essencial per al poder. I sense el poder no existeix el monument». Tal com va demostrar Michael Foucault amb les seves investigacions, el poder no és quelcom en si mateix, sinó que consisteix en un sistema de relacions on entren en joc qüestions com són l'ús del llenguatge i de les imatges. El monument seria, per tant, un dels instruments predilectes del poder a l'hora d'imposar-se a l'espai públic. Mentre que aquest vincle indissoluble entre el poder i els monuments també significa, per a Lahuerta, que l'artista difícilment tindrà marge de maniobra quan accepta l'encàrrec per realitzar-lo. Tot i que l'historiador admet que aquesta és una il·lusió persistent, en el cas del monument no queda marge per a la desobediència.

Amb les paraules de Lahuerta, també podem considerar que la qüestió del monument esdevé especialment problemàtica quan la posem en relació amb la democràcia que, tal com hem vist, hauria de basar-se en unes polítiques que permetin perpetuar la pluralitat i el conflicte. Si la «base sense base» és el punt de partida d'una política democràtica pròpiament dita, aquest espai buit disponible per a la diferència sembla que no hauria de deixar lloc a la rotunditat de la tipologia monumental. Tot i que, altrament, també és innegable que, actualment, se segueixen donant accions a l'espai públic per a la commemoració i, encara que aquestes ja no s'acostumin a cisellar en pedra, observem com també cerquen ser l'expressió d'un poder polític que es mostra concloent abans que basat en el diàleg.

Retornant a les propostes de Lasurt i Domènec, d'una banda aquestes es poden considerar com unes aproximacions crítiques al monument i que subratllen aquest aspecte controvertit de la tipologia en relació amb l'ideari democràtic; però, d'altra banda, ambdós casos també coincideixen en ser part d'una celebració memorial: tant l'exposició nonument al MACBA com el cicle d'exposicions *Arqueologia preventiva* a la Fundació Joan Miró s'han entès com la contribució d'ambdues institucions a la commemoració del Tricentenari de 1714. Les propostes que s'inclouen en aquestes iniciatives les haurem de considerar, per tant, d'una doble naturalesa, crítica a l'hora que commemorativa, quelcom que complica, també, la consideració que manifesta Lahuerta sobre si l'artista té marge per mostrar-se desobedient quan participa en l'execució d'un monument. Mentre que, pel que fa al Tricentenari, ens haurem de preguntar també si, construint-se d'aquesta manera, s'estaria aproximant a la «base sense base» i es configuraria com una forma memorial genuïnament democràtica; o bé si, contràriament, el Tricentenari, essent un memorial construït d'una manera vertical com tants d'altres, hauria trobat en certs moments d'autoreflexivitat i, fins i tot, en la inversió carnavalesca que li pot proveir l'art, la coartada per inserir-se i guanyar efectivitat en el sistema actual.

En la mateixa exposició nonument, la contribució de Sitesize permet avançar amb aquesta reflexió: *Procés d'inadmissió (exp. 2014/00403)* consisteix en la correspondència intercanviada amb el Departament de Presidència de la Generalitat de Catalunya arran de la denegació de la subvenció que el col·lectiu va demanar per a l'organització d'activitats en el marc del Tricentenari. La seva intenció era aprofitar la commemoració per donar continuïtat al projecte *¡Cataluña termina aquí! ¡Aquí empieza Múrcia!*, que consisteix en una recerca a l'entorn de les experiències d'aprenentatge popular que Sitesize desenvolupa amb diferents grups de Barcelona i l'àrea metropolitana des de 2011.

Tal com es pot llegir a l'exposició, el Departament va desestimar el seu projecte amb el motiu que «l'activitat per a la qual se sol·licita la subvenció no està relacionada amb la Commemoració del Tricentenari de l'onze de setembre de 1714». El col·lectiu, mentre que per una banda reconeix que no preveia al·ludir als fets històrics directament, amb una carta que envia al Departament va al·legar que la seva activitat es corresponia amb l'objecte de la convocatòria. Segons la documentació que aporta Sitesize, la convocatòria es regulava per unes bases on es requeria que el projecte enfortís «els valors identitaris inherents a la societat catalana...», difongués «els motors econòmics i socials de la Catalunya actual...» i generés «espais de diàleg i de reflexió cap als models de societat i de país». Enfront de la possibilitat que la commemoració es basi en la tematització del referent històric, amb la seva argumentació Sitesize defensa la possibilitat que rememorar passi per la recuperació dels valors que es deriven d'un fet històric determinat i difondre'ls d'un mode dialògic i performatiu, més que no pas pròpiament representacional. De tota manera, amb el document de Resolució del recurs de mà alçada, el Departament va reafirmar la seva posició, amb la consideració que tot i que la proposta «coincideix en part amb els objectius que conformen el marc d'actuació (...) hi manca el requisit principal, que és el de commemorar els fets històrics de l'any 1714».

Per a la presentació del projecte *Doble autorització*, en el marc d'*Arqueologia preventiva* vàrem elaborar una reflexió a l'entorn de la doble accepció que té el terme «commemoració». D'una banda, amb aquest s'apel·la a l'actitud cap a quelcom que s'ha

establert com a important i solemne. Però de l'altra, tal com ha indicat recentment Fernando Estévez Fernández, «commemoració» es refereix també a l'acció de recordar junts, a la pluralitat que és implícita a la memòria col·lectiva, a la qüestió de com-memorar. I, així, mentre que la primera definició mena cap a un funcionament vertical i jeràrquic de la memòria i tendeix a la formació monumental, la segona es refereix a l'horitzontalitat amb què també circula el record col·lectiu i que el manté connectat amb l'heterogeneïtat social. D'aquesta manera, haurem d'entendre l'acció de commemorar com una acció controvertida, com un espai on conflueixen i entren en negociació una pulsio per controlar els relats de la memòria col·lectiva i una pulsio, també persistent, cap a la seva disseminació per entre les diferències socials.

Arran del projecte de Sitesize, les cartes del Departament de Presidència mostren que el Tricentenari es mou fonamentalment en la lògica de la primera coordenada, encaminant-se a la possibilitat de generar un monument en el marc de la democràcia. Mentre que, per la seva banda, el col·lectiu estaria reclamant posar en relació la commemoració amb diferents espais socials, dissoldre-la per mitjà del diàleg i, així, fer-la tendir a un exercici de generar més democràcia. Finalment, la mateixa exposició de nonument pot ser vista com una possibilitat per sincronitzar els dos impulsos, mentre que aquesta hauria facilitat que la disseminació que proposa Sitesize rebí finalment la cobertura del Tricentenari i que, tot i que certa paradoxa, aquesta s'incorpori també a la celebració amb el component temàtic que per a la subvenció se'ls requeria: l'aparició de 1714, encara que sigui per mostrar-se com a problemàtica per mitjà de les cartes.

Tot i això, ni en el cas de *nonument* ni el d'*Arqueologia preventiva* no ha estat un requeriment per als artistes explicitar els fets històrics de la commemoració per tal que les iniciatives s'entenguin com aportacions al Tricentenari. Pel que fa al cicle de la Fundació Joan Miró, *Arqueologia preventiva* s'ha basat en investigacions que han desenvolupat cinc artistes a l'entorn de la cultura memorial i els llocs de memòria; és a dir, les formes en què apareix i circula la història en la nostra societat. A banda del projecte de Lola Lasurt que ja hem comentat, s'ha tractat de projectes d'Oriol Vilanova, Lúa Coderch, Antonio Gagliano i LaFundició, els quals han coincidit en prendre, així mateix, Montjuïc, la ubicació on es troba el museu, com un dels objectes en què fixar l'atenció. Això no ha estat tant degut a la consideració de Montjuïc com a muntanya històrica i emplaçament on la ciutat remet una gran quantitat d'esdeveniments pretèrits; sinó que, en aquesta ocasió, Montjuïc s'ha abordat com un recinte que té una dimensió historiogràfica important, un «centre d'acumulació d'intel·ligència», tal com ha apuntat Gagliano. És a dir, per al desenvolupament de les seves investigacions els artistes han parat l'esment en la concentració que té lloc a Montjuïc de museus, arxius, monuments i recreacions històriques, els quals generen unes representacions i ordenar el discurs històric, no sols de la muntanya mateixa sinó d'una escala territorial més àmplia, com és la ciutat o Catalunya en general.

D'aquesta manera, la qüestió del 1714 també ha reaparegut a *Arqueologia preventiva*, però d'una altra manera a l'esperada, quan per part de LaFundició el Tricentenari ha esdevingut també un objecte d'investigació historiogràfic. El col·lectiu ha posat aquesta commemoració en correspondència, així mateix, amb una altra celebració històrica de discurs i escala considerablement diferent, com és Bellvitge50, la commemoració que preparen actualment un seguit de veïns i veïnes per al 50è aniversari d'aquest barri de l'Hospitalet. LaFundició ha disposat per a aquest fi l'espai amb què actualment genera activitat a Bellvitge per experimentar diferents processos de diàleg entre els mateixos artistes del cicle *Arqueologia preventiva* i els responsables d'ambdues commemoracions, per entaular, així, un diàleg públic a l'entorn de la qüestió memorial actualment i un seguit de reflexions a l'entorn de l'articulació pública dels relats de la memòria.

Tal com digué Paul Ricoeur, la democràcia sovint vol ignorar que també és poder i, a fi d'oblidar les seves pròpies victòries i les maneres com s'ha establert, sembla haver trobat una de les seves coartades en el culte a la víctima. Enzo Traverso ha analitzat com el record de l'Holocaust i de la repressió de les dictadures del segle XX ha permès una entrada massiva de les víctimes a la història, la qual, a banda de fer justícia, a voltes també sembla especialment interessada en servir per injectar el temor vers els plantejaments revolucionaris i la possibilitat d'un canvi d'ordre. L'humanisme compassiu es planteja, així, com el corol·lari de la democràcia liberal, alhora que n'asseguraria la persistència. Mentre que el culte a la víctima estaria permetent erigir, en aquest sentit, no tant un antimonument o un memorial de funcionament més democràtic, sinó simplement una formació monumental que, tot i la seva aparença tova, acaba perpetuant també uns processos d'imposició de la memòria en vertical.

Podem seguir pensant que la invisibilitat del monument es deu al fet que «la majoria dels monuments fallen en el seu treball», tal com escrivia Musil; o bé, contràriament, ara toca redescobrir que la seva invisibilitat també pot ser un senyal de la seva eficàcia. Percebre el Tricentenari com un monument és difícil avui dia, quan aquest es legitima amb el culte a la víctima que recorre la cultura memorial contemporània, alhora que queda emparat i naturalitzat per unes polítiques governamentals abocades al procés sobiranista. En qualsevol cas, ja es tracti de monuments invisibles —com pot ser l'escultura equestre al general Prim— o de monuments malinterpretats —l'escultura de Ferrer i Guàrdia a Barcelona—, les aproximacions artístiques que hem descrit posen de manifest que la qüestió de la memòria no es pot desvincular de la qüestió del poder en cap dels casos.

Recuperant les paraules de Lahuerta, també podem posar en entredit, així mateix, la presumpta actitud desobedient que es pot atribuir a aquests artistes —i de tots els agents culturals que ens hem implicat en aquestes iniciatives—, els quals, al cap i a la fi, també hem acabat per acatar les regles d'uns espais que s'insereixen a la celebració memorial. Tot i que, d'altra banda, quan considerem un projecte com el de LaFundició i el treball que han realitzat els artistes d'*Arqueologia preventiva*, també és innegable que s'ha experimentat amb processos per inserir la insurgència en la commemoració, havent-se donat lloc a l'activació d'un seguit de processos que han posat en joc la verticalitat amb què aquesta planteja una bona part de les seves mediacions.

Amb el projecte de LaFundició i el conjunt del cicle d'*Arqueologia preventiva* s'ha cercat establir un diàleg cara a cara amb el Tricentenari, tal com s'ha fet amb la resta d'espais memorials i monuments de Montjuïc que s'han tractat amb els projectes. La verticalitat dels plantejaments commemoratius s'ha tendit a aplanar amb cada una de les investigacions i s'han assajat, així, uns modes de disseminació de la memòria que, basats en el diàleg i la controvèrsia, han provat de fer fructífera l'obertura de debats tant en relació amb la commemoració del Tricentenari com amb la cultura commemorativa en general.

El monument és una qüestió de poder, però tal com va escriure Musil, és cert que el monument tampoc no és infal·lible ni tan rotund com pretendria. La verticalitat que es pretén amb una commemoració mai podrà cloure's de manera definitiva i, tanmateix, localitzar aspectes que, encara que perifèrics, permetin treballar-la en la seva dimensió horitzontal, és ara per ara l'oportunitat que tenim per transformar-la en una circumstància per expandir la democràcia en lloc de monumentalitzar-la. Caldrà retòrcer la commemoració per multiplicar-ne els espais de diàleg; posar-la en relació amb el desig de diferents sectors socials; connectar-la amb memòries de diferents procedències; híbridar-la amb una major heterogeneïtat de records, oblitats, lapsus, ficcions; així com, també, convindrà incidir en una inversió dels seus processos de mediació verticalitzants, per tal que en la disparitat de memòries també comenci un procés d'emergència i de reconeixement col·lectiu. De baix a dalt, i cap a una base sense base.